

“ADABIYOT PARCHALARI” — JADID DAVRI MADANIY-MA'RIFIY TAFAKKURNING
KO'ZGUSI

Javharova Nilufar Odiljon qizi,
Qo'qon universiteti o'qituvchisi.

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 6-oktabr 2025-yil

Tasdiqlandi: 8-oktabr 2025-yil

Jurnal soni: 16

Maqola raqami: 52

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1672>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/
KEYWORDS

Jadidchilik, “Adabiyot parchalari”,
ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish,
pedagogik tafakkur, milliy taraqqiyot,
adabiy meros, ma'naviy tarbiya, o'zbek
adabiyoti, jadid adabiyoti

ANNOTATSIYA

“Adabiyot parchalari” jadid davri ma'rifatparvarlik ruhini, milliy uyg'onish g'oyalari hamda yangi pedagogik tafakkurni o'zida mujassam etgan madaniy-ma'rifiy muhitidagi o'rni, uning yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati hamda milliy o'zlikni anglash jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan ilm-ma'rifat, axloqiy komillik, milliy taraqqiyot va zamonaviy fikrlashga oid qarashlar jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari bilan uyg'un holda o'rganiladi. Shuningdek, “Adabiyot parchalari”ning o'zbek pedagogik tafakkuri va adabiy-estetik qarashlar rivojida ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, tahliliy va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Maqola natijalari jadid adabiy merosining bugungi milliy ta'lim va ma'naviy tarbiya tizimidagi dolzarbligini yoritishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari “Adabiyot parchalari” asarida jadidlarning inson kamoloti, milliy taraqqiyot va ma'naviy uyg'onishga oid qarashlari izchil ifodalanganini ko'rsatdi. Asardagi pedagogik va ma'rifiy g'oyalar yosh avlodni ilm-fanga muhabbat, axloqiy yetuklik hamda milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, maqolada asarning badiiy-estetik xususiyatlari ham tahlil qilinib, undagi ma'rifatparvarlik ruhining bugungi ta'lim va tarbiya jarayonidagi dolzarbligi asoslab beriladi. “Adabiyot parchalari” jadid adabiyotining xalq ma'naviyati va pedagogik tafakkur taraqqiyotidagi o'rmini yorituvchi muhim tarixiy-adabiy manba sifatida baholanadi.

Kirish. jadid adabiyoti nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki xalqning ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qilgan ma'rifiy vosita sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Ana shunday muhim manbalardan biri “Adabiyot parchalari” asari bo'lib, unda jadid davrining madaniy-ma'rifiy qarashlari, axloqiy tamoyillari va milliy taraqqiyotga oid g'oyalari o'z aksini topgan. Mazkur asar yosh avlodni ilm-ma'rifatga chorlash, axloqiy komillik ruhida tarbiyalash hamda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik va adabiy manba hisoblanadi. Asarda ilgari surilgan fikrlar jadidlarning inson kamoloti, millat ravnaqi va jamiyat taraqqiyoti haqidagi qarashlari bilan uzviy bog'liqdir.

Bugungi globallashtirish jarayonida milliy o'zlikni anglash, ma'naviy qadriyatlarni asrash va yoshlar tarbiyasida tarixiy-adabiy merosdan samarali foydalanish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan “Adabiyot parchalari”ni jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkurining ko'zgusi sifatida o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir. Mazkur maqolada asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, ma'rifiy ahamiyati hamda jadid pedagogik tafakkuri rivojida o'rni tahlil qilinadi.

Jadid adabiyoti vakillari o'z asarlarida millat ravnaqi va taraqqiyotining asosiy omili sifatida ilm-fan, ta'lim va tarbiyani ilgari surdilar. Ular badiiy adabiyot orqali xalq ongini uyg'otish, ijtimoiy fikrni shakllantirish va yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalashga intildilar. “Adabiyot parchalari” ham ana shu ma'rifiy maqsadlarga xizmat qiluvchi asarlardan biri sifatida jadid davri ruhini yorqin aks ettiradi. Undagi matnlar va g'oyalar nafaqat adabiy-estetik qiymatga ega, balki pedagogik hamda ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyati bilan ham e'tiborlidir.

Asarda insonning axloqiy kamoloti, Vatanga muhabbat, milliy birlik, ilm olishning zarurligi va ma'naviy uyg'oqlik kabi masalalar alohida o'rin egallaydi. Jadidlarning “millatni tarbiya orqali yuksaltirish” tamoyili “Adabiyot parchalari” mazmunida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Shu jihatdan asarni jadid pedagogik qarashlarini o'rganishda muhim manba sifatida baholash mumkin. Ayniqsa, undagi ma'rifatparvarlik ruhining bugungi yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, jadid adabiy merosini chuqur o'rganish orqali milliy pedagogika tarixini boyitish, yosh avlodning ma'naviy dunyosini shakllantirish hamda milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim mazmunini takomillashtirish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, “Adabiyot parchalari”ning ma'rifiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini tahlil qilish bugungi ta'lim tizimida tarixiy-adabiy merosdan samarali foydalanishning ilmiy asoslarini belgilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Jadid adabiyoti va ma'rifatparvarlik harakati masalalari o'zbek adabiyotshunosligi hamda pedagogika fanida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda jadidlarning milliy uyg'onish g'oyalari, ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari hamda badiiy merosining ma'naviy ahamiyati turli jihatlardan yoritib berilgan.

B. Qosimov jadid adabiyoti va milliy uyg'onish masalalarini chuqur o'rgangan olimlardan biri hisoblanadi. Olim o'z tadqiqotlarida jadid adabiyotining asosiy maqsadi xalqni ma'rifat orqali taraqqiyotga yetaklash ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u jadid adabiyotida milliy o'zlikni anglash va zamonaviy tafakkurni shakllantirish g'oyalari yetakchi o'rin egallashini qayd etadi [1, 25].

N. Karimov jadidchilik harakatining tarixiy va adabiy ildizlarini tadqiq etar ekan, jadid adabiyotini Turkiston ijtimoiy hayotidagi yangilanish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. Olimning fikricha, jadid adabiyoti xalq ongini uyg'otish, milliy birlikni mustahkamlash va yoshlarni ilm-ma'rifat ruhida tarbiyalashga xizmat qilgan [2, 41].

A. Zunnunovning ilmiy tadqiqotlarida jadid pedagogikasi va yangi usul maktablarining shakllanish masalalari yoritilgan. Tadqiqotchi jadidlarning ta'limni isloh qilish orqali jamiyat taraqqiyotiga erishish g'oyasini ilgari surganini ta'kidlaydi [3, 18].

Sh. Yuldashev o'z izlanishlarida jadid adabiyotining badiiy-estetik xususiyatlari hamda ma'rifiy yo'nalishini tadqiq qilgan. U jadid asarlarida xalqni taraqqiyotga undovchi g'oyalar badiiy ifoda vositalari orqali ta'sirchan shaklda yoritilganini qayd etadi [4, 56].

D. Alimuhamedovning tadqiqotlarida esa jadid merosining bugungi ta'lim tizimidagi o'rni va tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil etilgan. Olim jadid adabiyoti yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda muhim vosita ekanligini ta'kidlaydi [5, 33]. Olimning qarashlari “Adabiyot parchalari”dagi yosh avlod tarbiyasi, axloqiy komillik va ilm olishga da'vat motivlarini tahlil qilishda nazariy asos vazifasini bajaradi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, jadid adabiyoti va pedagogik merosi ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan bo'lsa-da, “Adabiyot parchalari” asarining jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkurining ko'zgusi sifatidagi ahamiyati alohida kompleks tadqiqot obyektini sifatida yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur maqola aynan shu jihatlarni tadqiq etishga qaratilgan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda “Adabiyot parchalari” asarining jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkuridagi o'rni, uning pedagogik va ma'naviy-ahloqiy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan ilmiy-metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik g'oyalari, milliy pedagogika tamoyillari hamda tarixiy-adabiy tahlil prinsiplari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida tarixiylik metodidan foydalanilib, jadidchilik

harakatining yuzaga kelish omillari, ijtimoiy-madaniy muhit va "Adabiyot parchalari" asarining yaratilish davri xususiyatlari tahlil qilindi. Ushbu metod orqali asarning jadid davri ma'naviy hayotidagi o'rni hamda milliy uyg'unlash jarayonlari bilan bog'liqligi ochib berildi.

Shuningdek, qiyosiy-tahliliy metod asosida "Adabiyot parchalari"dagi g'oyalar boshqa jadid adiblari va ma'rifatparvarlarining qarashlari bilan solishtirildi. Bu usul asarda ilgari surilgan ilm-ma'rifat, axloqiy tarbiya, milliy taraqqiyot va zamonaviy tafakkur masalalarining umumjadidchilik konsepsiyasi bilan uyg'unligini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda matn tahlili metodidan ham keng foydalanildi. Asardagi ma'rifiy va pedagogik qarashlar, badiiy obrazlar hamda axloqiy g'oyalar mazmun jihatidan tahlil qilinib, ularning yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati yoritildi. Tavsiyaviy metod yordamida esa "Adabiyot parchalari"ning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, ma'naviy-estetik mazmuni hamda tarbiyaviy imkoniyatlari izchil bayon etildi.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida pedagogik yondashuv asosida jadid merosining bugungi ta'lim tizimidagi ahamiyati ham baholandi. Asardagi ma'rifatparvarlik ruhining zamonaviy yoshlar tarbiyasi, milliy qadriyatlarni shakllantirish va ma'naviy kamolotdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslandi.

Mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqot mavzusini kompleks tarzda yoritish, "Adabiyot parchalari"ning jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkuridagi ahamiyatini aniqlash hamda uning pedagogik imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qildi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida "Adabiyot parchalari" asari jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkurining muhim namunalari bilan ekanligi aniqlandi. Asarda ilgari surilgan ilm-ma'rifat, milliy uyg'unlash, axloqiy komillik va zamonaviy tafakkurga oid g'oyalar jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari bilan uyg'unligi kuzatildi. Ayniqsa, asardagi ma'rifatparvarlik ruhining yosh avlod tarbiyasiga qaratilgan uning pedagogik ahamiyatini yanada oshiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Adabiyot parchalari"dagi badiiy matnlar orqali xalqni ilm olishga, zamonaviy fikrlashga va milliy taraqqiyot yo'lida faol bo'lishga undovchi g'oyalar ilgari surilgan. Asarda jaholat, qo'liqlik va ma'naviy sustkashlik tanqid qilinib, inson kamolotining asosiy omili sifatida ilm va tarbiya ulug'lanadi. Bu jihatlar jadid pedagogikasining "tarbiya orqali millat ravnaqiga erishish" tamoyili bilan bevosita bog'liqdir.

Shuningdek, tadqiqot natijasida "Adabiyot parchalari"ning nafaqat adabiy-estetik, balki tarbiyaviy va pedagogik manba sifatidagi ahamiyati ham ochib berildi. Asardagi axloqiy g'oyalar, Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat va ma'naviy uyg'unlik masalalari bugungi yoshlar tarbiyasida ham dolzarb ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Shu sababli jadid adabiy merosidan zamonaviy ta'lim jarayonida samarali foydalanish zarurligi asoslandi.

"Adabiyot parchalari" asarida jadidlarning milliy o'zlikni anglashga oid qarashlari ham muhim o'rin egallashi aniqlandi. Asardagi matnlarda ona tiliga hurmat, milliy qadriyatlarni asrash va xalqning ma'naviy birligini mustahkamlash g'oyalari ilgari surilgan. Bu esa jadid adabiyotining faqat badiiy hodisa emas, balki milliy ong va ijtimoiy tafakkurni shakllantirish vositasi bo'lganini ko'rsatadi.

Shuningdek, tahlillar natijasida asarda yoshlarni mustaqil fikrlashga, zamon bilan hamnafas bo'lishga va dunyoviy bilimlarni egallashga undovchi qarashlar ustuvor ekanligi kuzatildi. Jadid ma'rifatparvarlari ilm-fan taraqqiyotini jamiyat rivojining muhim omili sifatida talqin qilgan bo'lib, "Adabiyot parchalari"da ham ana shu g'oyalar izchil ifodalangan. Bu jihatlar asarning pedagogik va ma'naviy-tarbiyaviy qiymatini oshiradi.

Tadqiqot natijalari yana shuni ko'rsatdiki, asardagi badiiy va publitsistik unsurlar o'zaro uyg'unlashgan holda o'quvchiga kuchli ma'rifiy ta'sir ko'rsatadi. Muallifning sodda va tushunarli uslubi orqali xalq ommasiga ilm-ma'rifatning ahamiyati yetkazilgan. Shu sababli "Adabiyot parchalari"ni jadid davri ma'rifiy adabiyotining muhim namunasi sifatida baholash mumkin.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida jadid adabiy merosini zamonaviy pedagogik jarayonga integratsiya qilish imkoniyatlari ham o'rganildi. "Adabiyot parchalari"dagi ma'naviy-axloqiy qarashlardan umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalarida ma'naviyat, adabiyot hamda tarbiya darslarida foydalanish yoshlarning milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishiga xizmat qilishi asoslandi.

Olib borilgan tadqiqotlar "Adabiyot parchalari" asari jadid davrining ma'naviy-ma'rifiy muhitini aks ettiruvchi muhim tarixiy-adabiy manba ekanligini ko'rsatdi. Asarda ilgari surilgan g'oyalar bugungi kunda ham milliy o'zlikni anglash, ma'naviy tarbiya va yoshlarni komil inson ruhida tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "Adabiyot parchalari" jadid davri ma'rifatparvarlik tafakkurining muhim

namunalari biri sifatida nafaqat adabiy-estetik, balki pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Asarda ilgari surilgan ilm-ma'rifat, axloqiy tarbiya, milliy o'zlikni anglash va taraqqiyotga intilish g'oyalari jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari bilan uyg'un holda namoyon bo'ladi. Bu jihatdan asar jadid ma'rifatparvarlarining xalqni ma'naviy uyg'otish va zamonaviy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan qarashlarini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili natijalari bilan qiyoslanganda, B. Qosimov va N. Karimovlarning jadid adabiyoti haqidagi ilmiy qarashlari "Adabiyot parchalari" mazmunida ham o'z tasdiqini topadi. Xususan, asarda ilm-fan va ta'lim taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin qilinishi jadidlarning ma'rifatparvarlik konsepsiyasiga mos keladi. Shu bilan birga, asardagi axloqiy va tarbiyaviy qarashlar A. Zunnunov tomonidan ilgari surilgan jadid pedagogikasining asosiy tamoyillari bilan hamohangdir.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandiki, "Adabiyot parchalari"dagi ma'rifiy g'oyalar bugungi globallashuv davrida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Hozirgi kunda yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat, mustaqil fikrlash va ma'naviy kamolot ruhida tarbiyalash masalalari ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan jadid adabiy merosi, xususan, "Adabiyot parchalari"dagi pedagogik qarashlardan zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida ayrim cheklolvar ham kuzatildi. Jumladan, "Adabiyot parchalari"ga oid maxsus ilmiy tadqiqotlar sonining nisbatan kamligi asarni yanada chuqurroq qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini cheklaydi. Shu sababli kelgusida asarning lingvopoetik, pedagogik va tarixiy-adabiy jihatlarini yanada kengroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, "Adabiyot parchalari" jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkurining mazmun-mohiyatini aks ettiruvchi muhim tarixiy-adabiy manba sifatida o'zbek pedagogikasi, adabiyotshunosligi va ma'naviyat tadqiqotlarida muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Muhokama natijalari asosida shuni ta'kidlash mumkinki, jadid adabiyoti namunalari orasida "Adabiyot parchalari" o'zining ma'rifiy yo'nalishi va tarbiyaviy mazmuni bilan alohida ajralib turadi. Asardagi fikr va g'oyalar o'sha davrdagi ijtimoiy-madaniy muammolarni aks ettirish bilan birga, ularni bartaraf etishning ma'naviy-ma'rifiy yo'llarini ham ko'rsatib beradi. Ayniqsa, ilm-fanga intilish, zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish va millat ravnaqi uchun xizmat qilish g'oyalari asarning yetakchi konsepsiyasi sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida "Adabiyot parchalari"dagi pedagogik qarashlarning bugungi ta'lim tamoyillari bilan mushtarak jihatlar mavjudligi kuzatildi. Xususan, asarda ilgari surilgan mustaqil fikrlash, axloqiy tarbiya, ma'naviy yetuklik va Vatanga sadoqat kabi fazilatlar zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvning asosiy talablariga ham mos keladi. Bu esa jadid merosining faqat tarixiy qadriyat emas, balki amaliy pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim masala sifatida jadid adabiyotining yoshlar ma'naviyati va milliy identitetni shakllantirishdagi o'rni alohida e'tirof etildi. "Adabiyot parchalari"dagi milliy qadriyatlarga hurmat, ona tiliga e'tibor va ma'naviy uyg'unlikka da'vat bugungi globallashuv sharoitida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu sababli jadid adabiy merosini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali yoshlarning milliy o'zlikni anglash hissini mustahkamlash mumkin.

Bundan tashqari, asarning badiiy-uslubiy xususiyatlari ham uning ta'sirchanligini oshiradi. Sodda, ravon va xalqchil uslub orqali murakkab ma'rifiy g'oyalar keng ommaga tushunarli shaklda yetkazilgan. Bu esa jadid adabiyotining xalq ma'naviy hayotiga yaqin bo'lganligini hamda uning ijtimoiy ta'sir kuchini namoyon etadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari "Adabiyot parchalari" asari jadid davri madaniy-ma'rifiy tafakkurining muhim namunalari biri ekanligini ko'rsatdi. Asarda ilgari surilgan ilm-ma'rifat, axloqiy komillik, milliy uyg'unlash va zamonaviy tafakkurga oid g'oyalar jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan "Adabiyot parchalari" nafaqat badiiy-adabiy manba, balki muhim pedagogik va ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyatga ega asar sifatida baholanishi mumkin.

Tadqiqot davomida asarda yosh avlodni ilm olishga, mustaqil fikrlashga, Vatanga muhabbat va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan qarashlar ustuvor ekanligi aniqlandi. Jadid ma'rifatparvarlarining "millat taraqqiyoti — ma'rifat va tarbiya orqali" degan konsepsiyasi "Adabiyot parchalari" mazmunida ham yaqqol aks etgan. Bu esa asarning o'zbek pedagogik tafakkuri tarixidagi muhim o'rni belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – 25-b.
2. Karimov N. Jadid adabiyoti va milliy tafakkur. – Toshkent: Sharq, 2001. – 41-b.
3. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 18-b.
4. Yuldashev Sh. Jadid adabiyotining badiiy-estetik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2010. – 56-b.
5. Alimuhamedov D. Jadid merosi va zamonaviy ta'lim. – Toshkent: Tafakkur, 2018. – 33-b.
6. Nilufar, J. (2023). ASHURALI ZOHIRIY “YURT” JURNALINING MATBUOTIMIZ TARAQQIYOTIDAGI ROLI. World of Philology, 2(2), 41-45.
7. Nilufar, J. (2022). TIL MILLATNING JON BULOG ‘I. World of Philology, 1(2), 61-65.
8. Qosimov. B Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti,-2004,-T,; Ma'naviyat.123-bet.